

УДК 32.019.51:37(091)(430)

В.Д. БРОННІКОВ, О.В. ПРИЙМАК

ВПЛИВ ПОЛІТИЧНОЇ КОН`ЮНКТУРИ НА ОСВІТУ І НАУКУ В НІМЕЧЧИНІ 1933-1945РР.**Бронніков Віктор Дмитрович** – кандидат історичних наук, доцент кафедри політичних наук ЧДУ ім.П.Могили (м. Миколаїв)**Приймак Ольга Володимирівна** – аспірант кафедри політичних наук ЧДУ ім. П. Могили (м. Миколаїв)

У статті описано та проаналізовано історичний аспект політичної кон`юнктурності в освіті та науці нацистської Німеччини. Розглянуто процес формування механізму впливу політики на освіту і науку, основні прояви та наслідки.

Ключові слова: історія освіти і науки, політична кон`юнктура, політика і освіта, тоталітаризм, нацизм, політична ідеологія.

В статье описан и проанализирован исторический аспект политической конъюнктурности в образовании и науке нацистской Германии. Рассмотрены процесс формирования механизма влияния политики на науку и образование, основные проявления и последствия.

Ключевые слова: история образования и науки, политическая конъюнктура, политика и образование, тоталитаризм, нацизм, политическая идеология.

This article describes and analyzes the historical aspect of the political conjuncture in education and science on Nazi Germany. We consider the process of formation mechanism of policies impact on education and science of the Nazi Germany.

Keywords: History of Education and science, the political conjuncture, politics and education, totalitarianism, Nazism, political ideology.

© В.Д. Бронніков, О.В. Приймак, 2013

Постановка проблеми. Освіта і наука тісно переплетені з усіма сферами життя суспільства. Тому зменшення впливу політичної кон`юнктури є необхідною передумовою гармонійного розвитку гуманітарної сфери суспільства. Адаже будь-який вплив зовні негативно позначається на достовірності наукового знання та напрямках розвитку науки та освіти. В тоталітарному суспільстві контроль є всеохоплюючим, що приводить до детермінування всіх сфер панівною ідеологією, ідеєю чи політикою. Це викликає негативні процеси як у свідомості людей, так і в суспільному значенні. Одним із яскравих прикладів тоталітарного режиму є нацистська Німеччина. Вплив політичної сфери суспільства в фашистській Німеччині на освіту і науку був значним для даних галузей. Наслідки подібного впливу на десятиліття відкинули німецьку науку в розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує декілька праць, присвячених питанням організації освіти і науки в період з 1933-1945 рр. Зокрема, це публікації на сайті Nazireich.net, присвяченому історії Німеччини в період правління А.Гітлера. Автори сайту детально описують послідовність та хронологію встановлення контролю політики над наукою та освітою в Німеччині та дають оцінку таким процесам, однак тільки з історичної точки зору [3, 4]. Також заслуговує уваги праця М.Дацишина «Ідеологічна мобілізація молоді: досвід нацистської Німеччини». Автор аналізує впровадження серед молоді певних технологій, методик, що були орієнтовані на відмову від інтелектуалізму та, як наслідок, формування в молоді відданості нацистському режиму [2]. В про-

цесі впровадження даних методик молодь свідомо відмовлялася від інших ідеологій, оскільки альтернативи (вибору) не було закладено в процесі виховання. Вплив політики на освіту в такому випадку носив тотальний характер. Аналогічно, в освіті та науці, працівники та вчені намагалися відповідати вимогам міністерства освіти і пропаганди, хто, підтримуючи режим, а дехто просто намагаючись вижити.

Молодь активно підтримувала режим, оскільки фактично не бачила власних батьків та родичів. Метою виховання для А.Гітлера було забрати дітей у батьків та виховати з них «справжніх воїнів рейху». В книзі «Моя боротьба» автор активно пропонує приділяти увагу не інтелектуальному розвитку, а фізичному [1]. Щодо хронології встановлення повного контролю над освітою та наукою в Німеччині 1933-1945 рр. корисною стала книга В. Ширера «Злет та падіння Третього рейху» [8] та Інтернет-ресурси присвячені Другій світовій війні [6,4,3]. Більшість праць зосереджена на процесі встановлення контролю та наслідках впливу тоталітарного режиму. Однак не менш цікавими є процеси підлаштування освіти і науки під ідеологічні рамки режиму. Цьому сприяли не тільки суворий контроль та цензура, а й психологічні обставини.

Мета дослідження. Показати негативний вплив політичної кон`юнктури на освіту і науку в тоталітарному суспільстві Німеччини 1933-1945 рр. за основними напрямками.

Виклад основного матеріалу дослідження. Культура в нацистській Німеччині в 30 - 40-х роках підпорядковувалась тотальному контролю з боку влади та держави, виконавчими органами

якої були імперські палати (департаменти) в справах літератури, музики, образотворчого мистецтва. Вищою інстанцією було геббельсівське міністерство пропаганди, що дбало про викорінення всього, що може зашкодити націонал-соціалізму, та створювало культурний імідж фашизму. Але, на відміну від комунізму, в культурній політиці нацизму пріоритет віддавався не стільки соціальним або інтернаціональним питанням, скільки традиціям нації, доленості арійської раси, що повинна нести світу свою високу культуру.

До того що належало першочерговому викоріненню, нацисти віднесли єврейську культуру та різноманітні ліві культурні течії (експресіонізм, кубізм, дадаїзм). Будучи расистами, ідеологи фашизму негативно ставились також до негритянської культури (зокрема джазової музики). Першою великою «культурною акцією» фашистів після приходу до влади було масове прилюдне спалення ідеологічно шкідливої літератури. З Німеччини масово почали емігрувати видатні діячі культури [7, с. 323].

Гітлерівська Німеччина не мала на меті, на відміну від Радянського Союзу, величезні здобутки в науці, тому все було підкорено одній меті - завоювати світ. Повна мілітаризація суспільства та підкорення світу були головною метою «арійської раси».

До основного розуміння націонал-соціалістичного виховання належало викорінення науково-раціональних дисциплін, створюючи тим самим необхідні передумови для націонал-соціалістичного світогляду. Вся виховна діяльність була направлена, в першу чергу, на фізичну сторону і лише потім на розумові здібності; перш за все освіта повинна була сприяти створенню характеру, культивуванню волі і рішучості, і тільки потім йшло наукове навчання. Таким чином, політика визначала характер та напрямок освіти. І оскільки будь-яке інаклюдство прискіалося, то політична кон'юнктура активно впливала на стан цих галузей.

Разом з суспільними функціями народної освіти на зміну відсічених освітніх завдань, функції суто освітні визначалися тим, що сама система була не чисто політичний інструктаж, а являла собою органічну інтеграцію освіти і пропаганди. Дані завдання були визначені в указі А.Гітлера від 11 травня 1934 року. Вони формувалися на основі сфери діяльності імперського міністерства внутрішніх справ. При цьому до міністерства науки, виховання і народної освіти переходили:

- наука (загальні справи науки, а так само зарубіжні зв'язки вчених, фізико-технічні імперські установи; хіміко-технічні установи; сейсмологічне суспільство; наукові установи всередині і зовні Рейху; наукові бібліотеки; археологічні інститути);
- виховання і навчання (програма предметів; народні школи; приватні школи; вищі школи; професійні учбові заклади; німецькі школи за кордоном);
- союзи молоді (передані в 1936 році «Гітлерюгенду»);
- освіта дорослих [3].

Ідеологічним підґрунтям нацизму була книга

«Майн кампф» А. Гітлера. Багато говориться в ній про місце освіти в майбутньому вихованні нацистської молоді. В своїй книзі А.Гітлер писав: «Вся освіта, здійснювана національною державою, повинна бути перш за все націлена не на те, щоб забивати голови учнів знаннями, а на те, щоб формувати здорове тіло»[1]. Пріоритетним було патріотичне та спортивне виховання, тому що майбутні піддані Рейху мали завоювати світ, а не розвивати культуру і мистецтво. Але ще важливішим, на думку А.Гітлера, є залучення молоді на службу «новій національній державі» - предмет, до якого він часто повертався і після того, як став диктатором. «Коли супротивник говорить: «Я не перейду на вашу сторону», - заявив А.Гітлер у своїй промові 6 листопада 1933 року, - я спокійно відповідаю: «Ваша дитина вже належить нам. А хто ви такий? Ви підете. Вас не стане. А ваші нащадки вже на нашій стороні. І скоро вони не знатимуть нічого, окрім своєї приналежності до нового співтовариства». А 1 травня 1937 року він сказав: «Наш новий рейх нікому не віддасть свою молоддь, він приверне її до себе і дасть їй свою освіту і своє виховання»[1]. Саме це і реалізовувалося на практиці.

Ідеологічне та стратегічне значення виховання молоді займало помітне місце в пропагандистській діяльності Третього Рейху. «Правильно» вихована молодь згодом стане опорою режиму та вождю. Виховане в дусі покори та служіння нове покоління Німеччини не буде порівнювати їх правління з «тим що було», оскільки не буде знати того, не буде працювати над книгами, а буде працювати і воювати на благо держави.

Саме для реалізації такого типу виховання німецька школа від першого класу до університету включно швидко нацифікувалася. Поспішно переписувалися підручники, мінялися учбові програми. «Майн кампф» стала настільною книгою педагогів та авторів навчальних програм. Учителів, які не погоджувалися так працювати, звільняли. Більшість викладачів були більшою чи меншою мірою нацистами по духу, а то й активними членами нацистської партії. Для ідеологічного виховання їх направляли на спеціальні курси, де вони інтенсивно вивчали основи націонал-соціалістичного вчення, при цьому особливий наголос робився на вивченні расистської доктрини А.Гітлера. Кожен, хто працює в системі освіти - від дитячого садка до університету - був зобов'язаний вступити в Лігу націонал-соціалістичних вчителів, на яку законом покладалось завдання координації ідеологічної та політичної діяльності всіх учителів і викладачів відповідно до націонал-соціалістичної доктрини. Законом 1937 року про цивільну службу зобов'язував викладачів бути «виконавцями волі підтримуваної партією держави» і бути готовими «у будь-який час захищати націонал-соціалістичну державу»[3]. Після шеститижневих курсів у таборах кандидати на посаду викладачів в університетах тестувалися на предмет політичних та суспільних поглядів та якостей характеру. Узагальнення надавалися в характеристиці до міністерства освіти, де їм потім видавали свідоцтва на право викладати.

Активна централізація органів освіти та на-

уки сприяла ще більшій залежності від політичної кон'юнктури. Відтепер університетських ректорів і деканів, яких раніше обирали штатні професори факультетів, призначав тільки рейхсміністр освіти. Націонал-соціалістична асоціація університетських викладачів, керована старими нацистськими функціонерами, грала вирішальну роль у відборі тих, кому довірялося навчання, і контролювала, щоб навчання велося відповідно до нацистських теорій [5].

На думку авторів, результати такої нацифікації освіти і науки виявилися катастрофічними. Наголос робився на ідеологічній користі предмета, а не на науковості, об'єктивності. У підручниках і лекціях історія фальсифікувалася до безглуздості.

У Берлінському університеті, де в минулому викладали стільки видатних учених, новий ректор, у минулому штурмовик, заснував двадцять п'ять нових курсів по расовій науці, а до 1945 року в ньому велося викладання вісімдесяти шести курсів, пов'язаних з його власною професією [5]. Викладання природних наук, чим протягом багатьох поколінь славилася Німеччина, швидко приходило в занепад. Звільнили або змусили піти у відставку таких учених, як фізики А.Ейнштейн і Д.Франк, хіміки Ф.Габер, Р.Вільштеттер і О.Варбург. З тих, хто залишився, багато хто був заражений нацистською ідеологією і намагалися прикласти її до чистої науки. Вони прагнули викладати, як самі виражались, «німецьку фізику», «німецьку хімію» і «німецьку математику».

Зокрема, у 1937 році вийшов в світ перший номер журналу під назвою «Німецька математика». У редакційній статті проголошувалося: будь-яка ідея, яка затверджує, що математика може розглядатися поза расовою теорією, «несе в собі зародок загибелі німецької науки». Директор інституту фізики в Дрездені Р.Томашек пішов ще далі. «Сучасна фізика, - писав він, - є знаряддям світового єврейства, покликане знищити нордичну науку... Дійсна фізика є творінням німецького духу... По суті, вся європейська наука є плід арійської або, точніше, німецької думки» [3]. Професор І.Штарк, глава Німецького національного інституту фізичної науки, думав так само. «Неважко виявити, - відзначав він, - що основоположники наукових досліджень у фізиці і великі першовідкривачі в ній від Галілея і Ньютона до провідних фізиків нашого часу - майже всі без винятку були арійцями переважно нордичної раси».

В більшості своїй професори вищої школи були фанатичними націоналістами, які жадали відродження консервативної монархічної Німеччини. І хоча до 1933 року багатьом з них нацисти здавалися дуже жорстокими, щоб відчувати до них симпатії, своїми пронацистськими ідеями вони створювали ґрунт для приходу нацистів до влади. До 1932 року більшість студентів з ентузіазмом відносилися до Гітлера. Значна кількість викладачів в університетах після 1933 року змирилися з нацифікацією вищої освіти. Хоча, за офіційними даними, число звільнених професорів і викладачів за перші п'ять років існування режиму склало 2800 чоловік (близько чверті їх загального числа), але тих,

що втратили роботу через відмову сприймати націонал-соціалізм було зовсім небагато. Восени 1933 року близько 960 чоловік, очолювані такими вченими, як хірург А.Зауєрбрух, філософ-екзистенціаліст М.Гайдеггер та мистецтвознавець Н.Піндер публічно присягнули на вірність А.Гітлеру і націонал-соціалістичному режиму [8].

Політична кон'юнктура того часу диктувала умови праці для багатьох учених. Внаслідок такої освітньої політики зменшилась кількість студентів - більш ніж наполовину з 127 920 до 58 325. Набір студентів у технічні інститути, що готували для Німеччини учених та інженерів, скоротився ще більше - з 20 474 до 9554. Якість підготовки випускників знизилася. До 1937 року відчувався не тільки брак молоді в науковій і технічній областях, але й падіння рівня її кваліфікації. Задовго до початку війни представники хімічної промисловості, що старанно забезпечували переозброєння нацистської Німеччини, писали в своєму журналі «Кеміше індустрі», що Німеччина втрачає свою провідну роль в хімії. «Під загрозою опинилися не тільки національна економіка, але і сама національна оборона», - нарікав цей журнал, вбачаючи причину такого становища в недостатності молодих учених і посередньому рівні їх підготовки в технічних вузах.

У справі підготовки молоді до здійснення намічених ним планів А.Гітлер робив ставку не стільки на загальноосвітні учбові заклади, скільки на «Гітлерюгенд». У роки боротьби нацистської партії за владу рух гітлерівської молоді не грав великої ролі. У 1932 році, останньому році республіки, він налічував усього 107 956 чоловік, тоді як в інші організації, об'єднані під керівництвом рейхскомітету асоціації німецької молоді, входило приблизно 10 мільйонів хлопців і дівчат. В жодній країні не було такого діяльного і численного молодіжного руху, як у Німеччині часів Веймарської республіки. Усвідомлюючи це, А.Гітлер твердо вирішив підпорядкувати власним інтересам цей рух. Була захоплена власність організацій, що оцінювалася в мільйони доларів, головним чином у вигляді турбаз і таборів, розкиданих по всій Німеччині. Конкордат від 20 липня 1933 року спеціально передбачав безперешкодну діяльність Асоціації католицької молоді. 1 грудня 1936 року Гітлер видав закон, що забороняє діяльність цієї асоціації та інших ненацистських юнацьких організацій [6].

Німецька молодь крім виховання в сім'ї та школі отримуватиме фізичний, інтелектуальний і моральний гарт у дусі націонал-соціалізму через «Гітлерюгенд». Молодь у віці від 6 до 18 років зобов'язана була вступати в різні організації, що існували в гітлерівському рейху. Батьків, звинувачених у спробі утримати своїх дітей від вступу до цих організацій, засуджували до тривалих термінів тюремного ув'язнення, хоча іноді вони заперечували просто проти участі своїх дочок в діяльності об'єднань, що здобули скандальну популярність через випадки ранньої вагітності.

До кінця 1938 року в «Гітлерюгенд» налічувалося 7 728 259 чоловік. Все ж таки близько 4 мільйонів хлопців і дівчат залишилися поза цією

організацією. Тому в березні 1939 року уряд видав закон про заклик всієї молоді в «Гітлерюгенд» на тих же підставах, що і в армію. Батьків, які опиралися цьому, попередили, що якщо їх діти не вступлять в «Гітлерюгенд», то будуть направлені до сирітських або інших будинків. Система освіти була остаточно підірвана встановленням трьох етапів для підготовки еліти: шкіл А. Гітлера під опікуванням «Гітлерюгенд», інститутів націонал-політичної освіти і замків рицарського ордена [4].

Школи двох останніх типів знаходилися під егідою нацистської партії. У школи А. Гітлера працювала найбільш перспективна молодь з «Юнг-фольк» у віці 12 років. Тут вона протягом 6 років проходила курс навчання в цілях подальшого використання на керівних постах в партії і на державній службі. Учні жили в умовах спартанської дисципліни і мали право після закінчення навчання вступати до університету.

Завданням інститутів націонал-політичної освіти було відновлення традицій старої пруської військової академії. Згідно одному офіційному роз'ясненню вони культивували «солдатський дух з його атрибутами доблесті, обов'язку перед батьківщиною і простого способу життя». До цього додавався спеціальний курс навчання нацистським принципам. Інститутами займалася служба СС (військово-поліцейська організація НСДАП), яка призначала ректорів і більшу частину викладачів. Три подібні вузи відкривалися в 1933 році, а на початок війни їх число досягло 31, 3 з них призначалися для жінок. Очевидно, що націонал-соціалістична держава спочатку орієнтувалася на мілітаризацію молоді. Виходило, що шкільне навчання не було самоціллю, а всього лише засобом для досягнення мети, під якою розумілося «виховання твердої характером, життєздатної німецької

людини» [4]. Тому, на нашу думку, ідеологи Третього рейху формували шкільну програму виходячи з суто ідеологічних міркувань. Наприклад, кажучи про демографічну політику підкреслювалися значущість збільшення народжуваності і проблеми еміграції. Расова теорія була стрижнем не тільки біології, але історії, географії, німецької мови, літератури, малювання і навіть співів. Заняття з історії висвітлювали всі історичні події з точки зору розвитку і боротьби нордичної раси, забезпечуючись якими цитатами з Розенберга. Це зумовило той факт, що всупереч націонал-соціалістичним пропагандистським штампам про значення народу, заняття з історії виховували презирство до «маси», чия значення в історичному процесі зводилося фактично до нуля. Значення расового мислення для формування історичних знань з історії підкреслювалося також «Розпорядженням імперського міністерства для занять по історії».

Висновки. Отже, можна підсумувати, що освіта та наука в тоталітарному суспільстві повністю підпорядковується державі, чи партії, сприяючи утвердженню режиму та стаючи інститутом формування нового покоління підлеглих, відданих новій батьківщині. Підтримуються лише освітні та наукові проекти і програми, що не суперечать ідеології чи підтримують правлячий режим. Рівень кон'юнктурності в суспільстві стає високим внаслідок запровадження репресій та гонінгів на супротивників режиму чи партії. Освіта слугувала засобом виховання здорового і лояльного до влади населення. В результаті освітньої політики якість знань значно знижувалася, професорсько-викладацький склад університетів та дослідних інститутів у своїй діяльності не мали відходити від ідеологічно правильних тем, і як наслідок – наукова галузь занепадала.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гітлер А. Майн Кампф/ А. Гитлер [Електронний ресурс] /Студенческая библиотека – Режим доступу: <http://www.studlib.ru>.
2. Дацишина М. В. Идеологическая мобилизация молодежи: опыт нацистской Германии [Електронний ресурс] /Вестник высшей школы – Режим доступу: [http://www.almavest.ru/ru/archive/2011/vypusk5\(iyun\)/389/](http://www.almavest.ru/ru/archive/2011/vypusk5(iyun)/389/)
3. Идеологи Третьего Рейха о школьном образовании и воспитании молодежи [Електронний ресурс] / NaziReich.net - Исторический интернет-проект о Третьем Рейхе и национал-социализме в Германии в 1933-1945 годах – Режим доступу: http://www.nazireich.net/index.php?option=com_content&task=category§ionid=36&id=121&Itemid=64
4. История развития образования в Третьем Рейхе [Електронний ресурс]/NaziReich.net - Исторический интернет-проект о Третьем Рейхе и национал-социализме в Германии в 1933-1945 годах – Режим доступу: <http://NaziReich.net> .
5. Молодежь в нацистской Германии [Електронний ресурс]/Великая Отечественная война – Режим доступу: <http://otvoyna.ru/statya50.htm>
6. Открытая подготовка войны [Електронний ресурс] – Библиотека исследователям катинского дела «Катынь» - Режим доступу: <http://www.katyn-books.ru/library/istoriya-fashizma-v-zapadnoy-evrope27.html#bookmark10>
7. Тюрменко І. І. Культурологія: теорія та історія культури. Монографія. – К: Центр навчальної літератури, 2004. – 368с.
8. Ширер Уильям - Книга: «Взлет и падение третьего рейха (Том 1)» - Страница 128 [Електронний варіант] – LITMIR.net - Электронная Библиотека - Режим доступу: <http://www.litmir.net/br/?b=39596&p=128>